

معرفی سبک شناسانه نسخه خطی مدهوش گلپایگانی؛ انعکاس آن در کتیبه های بناهای قاجاری

چکیده

پس از دوره صفویه و در عصر نادرشاه افشار، اندیشه‌های مخالف با سبک هندی در میان شاعران و ادیبان شکل گرفت که در دوره زندیه به نهضتی ادبی تبدیل شد. با استقرار حکومت قاجار و برقراری آرامش نسبی، فضای مناسبی برای فعالیت‌های ادبی پدید آمد. یکی از چهره‌های برجسته این دوره، شاعر و ادیبی با تخلص «مدهوش» است که به عنوان ملاباشی حیدر قلی میرزا، فرزند فتحعلی شاه قاجار، فعالیت می‌کرد. وی علاوه بر تسلط به زبان عربی و هنر خوشنویسی، دارای دیوانی مشتمل بر قصاید، مثنویات، غزلیات، رباعیات، قطعات و منشآت است. از این شاعر، ۹ نسخه خطی در کتابخانه‌های معتبری همچون کتابخانه ملی تبریز، کتابخانه مرعشی قم، کتابخانه ملک، کتابخانه مجلس و دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. با توجه به تنوع آثار و غنای مضامین شعری مدهوش، تصحیح انتقادی و مطالعه سبک‌شناختی آثار او به عنوان گنجینه ادبی، ضرورتی انکارناپذیر است. این پژوهش با هدف «معرفی سبک‌شناختی نسخه خطی مدهوش گلپایگانی و بررسی انعکاس آن در کتیبه‌های بناهای دوره قاجار» به روش کتابخانه‌ای و با تحلیل محتوای ۶۷۰۰ بیت از دیوان وی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مدهوش در قصاید از سبک خراسانی و در غزلیات از سبک عراقی پیروی کرده و در این مسیر، متأثر از شاعرانی چون عنصری، فرخی، حافظ و سعدی بوده است. همچنین، بررسی‌های تطبیقی حاکی از آن است که مضامین و ساختارهای سبکی به کار رفته در اشعار مدهوش، در کتیبه‌های تزئینی بناهای قاجاری نیز بازتاب یافته و پیوندی ناگسستنی بین ادبیات و هنر معماری این دوره برقرار کرده است.

اهداف پژوهش:

۱. تحلیل و طبقه‌بندی عناصر سبکی غالب در دیوان مدهوش گلپایگانی و پیشینه‌های ادبی آن.
۲. شناسایی و تبیین پیوندهای میان مضامین شعری این شاعر و هنر کتیبه‌نگاری در معماری عصر قاجار.

سؤالات پژوهش:

۱. مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی نسخه خطی مدهوش گلپایگانی در قالب‌های قصیده و غزل چیست؟
۲. چگونه این ویژگی‌های سبکی در محتوا و فرم کتیبه‌های تزئینی بناهای دوره قاجار انعکاس یافته است؟

کلیدواژه‌ها: کتیبه‌های قاجاری، تصحیح انتقادی، سبک شناسی، نسخه خطی، مدهوش گلپایگانی.

مقدمه

دوره قاجار از نظر ادبی به جهت تغییر و تحول فاحش و مطلوبی که در نظم و نثر به جهت رهایی از مذلت انحطاط و زوال سبک هندی ایجاد شد، بسیار برجسته و ممتاز است (حمیدی، ۱۳۶۴: ۱۳) از این دوره چهره‌های شاخصی در فرهنگ و ادبیات این سرزمین ظهور نمودند؛ از جمله مدهوش گلپایگانی از دیار ادب پرور گلپایگان (جربادقان)، که به اندک زمانی در شعر، خط، علم و ادب از سرآمدان عصر خود شد. کلیاتی که از او به جا مانده، مجموعه‌ای از انواع قالب‌های شعری و آمیخته‌ای از مضامین عاشقانه، عارفانه، تعلیمی و حکمی به نظم و نثر است که آنگونه که بایسته آن بوده، معرفی و ارزش گذاری نشده و گمنام مانده است. موضوع اصلی این پژوهش، شناسایی زندگی، شخصیت، افکار، معرفی نسخه خطی و ویژگی‌های شعری مدهوش است. مسلماً تحقیق درباره شاعر و ارزش ادبی اشعار اول، ما را در بازشناسایی این شاعر و ادیب دوره قاجار، یاری خواهد کرد. این پژوهش بر اساس متن تصحیح شده نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی صورت گرفته است.

نتیجه‌گیری

بررسی سبک‌شناسانه نسخه خطی مدهوش گلپایگانی، او را به‌عنوان شاعری صاحب‌سبک در دوره بازگشت ادبی معرفی می‌کند که با پیروی آگاهانه از شیوه شاعران خراسانی و عراقی، به‌ویژه در حوزه قصاید و غزلیات، توانسته است اثری ماندگار و در خور توجه پدید آورد. تحلیل ابعاد زبانی، ادبی و فکری اشعار او نشان می‌دهد که کاربرد واژگان کهن، ساختارهای نحوی متقدم، صور خیال بستر ساز و به‌کارگیری صنایع ادبی پیچیده، در کنار مضامین مدحی، تعلیمی و عرفانی، از مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی او به شمار می‌آید. این پژوهش همچنین با گذر از مرزهای مطالعات صرفاً ادبی و گام‌نهادن به حوزه مطالعات بینارشته‌ای، نشان داد که سبک و محتوای دیوان مدهوش، بازتابی روشن در هنر کتیبه‌نگاری دوره قاجار داشته است. همان مفاهیم بلند، همان نگاه زیبایی‌شناسانه و همان دقایق زبانی که شعر او را تشکیل می‌دهد، در خطوط نستعلیق و شکسته‌نستعلیق کتیبه‌های بناهای شاخص این دوره، اعم از مذهبی و غیرمذهبی، تبلور یافته و پیوندی ناگسستنی میان ادبیات و معماری برقرار ساخته است؛ بنابراین، مدهوش را می‌توان نه تنها بازمانده برجسته جریان بازگشت ادبی که حلقه‌ای اثرگذار در زنجیره فرهنگی - هنری عصر خویش به شمار آورد که اشعارش آیین تمام‌نمای ذوق و هنر دوران قاجار است. تصحیح و تحلیل انتقادی این نسخه خطی، گامی اولیه و ضروری برای انجام پژوهش‌های ژرف‌تر در حوزه روابط بینامتنی ادبیات و هنرهای تجسمی در ایران دوره قاجار خواهد بود.

فهرست منابع و مآخذ:

- آریان‌پور، یحیی. (۱۳۷۲). از صبا تا نیما. انتشارات زوار.
- اشراقی، فیروز. (۱۳۸۳). گلپایگان در آیین تاریخ. نشر چهارباغ.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۷۴). سبک‌شناسی (ج. ۳). انتشارات امیرکبیر.
- پیروزی، پیترو. (۱۳۸۹). تاریخ ایران کمبریج از باستان تا قاجاریه (ج. ۷). (قادری، مترجم). انتشارات مهتاب.
- تجلیل، جلیل. (۱۳۷۶). معانی و بیان. مرکز نشر دانشگاهی.

- حمیدی، مهدی. (۱۳۶۴). شعر در عصر قاجار. گنج کتاب.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۴۶). فرهنگ سخنوران (ج. ۲). کتاب‌فروشی خیام.
- درایتی، مصطفی. (۱۳۸۹). فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا). کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۷۲). انواع شعر فارسی. انتشارات نوید.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). بیان. انتشارات قلم.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۹). کلیات سبک‌شناسی. انتشارات فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۰). انواع ادبی. انتشارات میترا.
- غلامرضایی، محمد. (۱۳۸۵). طرز عنصری. فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- معین، محمد. (۱۳۷۴). فرهنگ فارسی (ج. ۱-۶). انتشارات امیرکبیر.
- حسینی شیرازی خاوری، فضل‌الله. (۱۳۷۸). تذکره خاوری یا خاتمه روزنامه‌چۀ همایون (ج. ۱). (میرهاشم محدث، مصحح). انتشارات زنگان.
- ریپکا، یان. (۱۳۸۲). تاریخ ادبیات ایران از دوره باستان تا قاجاریه (ج. ۱). (ابوالقاسم سری، مترجم). انتشارات سخن.